

Marcin Kazimierczuk

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

e-mail: marcin.kazimierczuk@uwm.edu.pl

telefon: +48 661 781 239

DOI: 10.15290/mhi.2016.15.02.21

Prawo zrzeszania się w związkach zawodowych w aspekcie normatywnym oraz myśli politycznej w Polsce Ludowej do 1980 r.

SUMMARY

The right of association in trade unions in terms of normative and political thought in the PRL until 1980

After the end of World War II, in the then new arena of political reality, the trade union movement entered the era of monism characterized by the fact that in labour relations only one organizational structure functioned that represented the interests of employees working under direct control of the state. In contrast to the interwar period in which there had been tremendous growth of the union movement thanks to the conditions created by the first of the reborn Polish governments, the realities of Polish socialism was a top-down ideological and organizational unification of the trade unions operating in various sectors of the economy, as well as nationwide. The trade unions became uniform, centralized entities, based on the principle of centralism and with essentially the same organizational structure. The trade union movement in Poland after the Second World War was organized on the concept of doctrinal W.I. Lenin, which developed as a result of sharp discussions that took place in the Russian Communist Party in the years 1918-1922.

Key words: trade unions, to associate, political doctrine, restrictions of the right of association.

Słowa kluczowe: związki zawodowe, zrzeszać się, doktryny polityczne, ograniczenia prawa zrzeszania się.

Wprowadzenie

Po zakończeniu II wojny światowej, w nowej rzeczywistości ustrojowej, ruch związkowy wszedł w epokę monizmu charakteryzującego się tym, że w stosunkach pracy funkcjonowała tylko jedna struktura organizacyjna reprezentująca interesy pracowników działająca pod bezpośrednią kontrolą państwa. W odróżnieniu od okresu dwudziestolecia międzywojennego, w którym nastąpił ogromny rozwój ruchu związkowego, dzięki warunkom stworzonym przez

pierwsze rządy odrodzonej Polski¹, w realiach Polski socjalistycznej nastąpiło odgórne ideowe i organizacyjne zjednoczenie związków zawodowych, działających w poszczególnych gałęziach gospodarki, jak i w skali ogólnokrajowej. Organizacje związkowe stały się jednolitymi, scentralizowanymi podmiotami, opartymi na zasadzie branżowości i centralizmu, o jednakowej w zasadzie strukturze organizacyjnej². Poszczególne związki zawodowe zrzeszały pracowników jednej lub kilku pokrewnych branż gospodarki narodowej i były zjednoczone w jednej ogólnokrajowej centrali.

Pierwotnie jednak w 1945 r. zostały utworzone we wszystkich zakładach pracy zatrudniających powyżej dwudziestu pracowników rady zakładowe jako organy przedstawicielskie pracowników, chroniące ich interesy zawodowe wobec pracodawcy, a także czuwające nad wzmoczeniem i ulepszeniem produkcji zakładu pracy zgodnie z ogólnymi wytycznymi polityki gospodarczej państwa. Członków rady zakładowej wybierała cała załoga. Rada zakładowa była zobowiązana składać co najmniej raz na trzy miesiące sprawozdanie ze swych czynności na ogólnym zebraniu pracowników zakładu pracy. W przypadku sporu między pracodawcą a radą zakładową strony mogły się odnieść do komisji pojednawczo-rozjemczej przy właściwym obwodowym inspektorze pracy. Rady zostały wkrótce wchłonięte przez związki zawodowe i potraktowane jako ich najniższe ogniwa³, czyli spełniały rolę zarządu podstawowej jednostki organizacyjnej, tj. zakładowej organizacji związkowej. Sprowadziło się to do uznania rad zakładowych równocześnie za organ związkowy oraz organ przedstawicielski całej załogi zakładu pracy wobec pracodawcy. W związku z tym bierne prawo wyborcze do rad zakładowych zostało wprowadzie zastrzeżone dla członków związków zawodowych, ale czynny udział w akcie wyborczym uzyskali wszyscy pracownicy danego zakładu bez względu na przynależność organizacyjną⁴.

Podstawa doktrynalna ruchu związkowego w Polsce Ludowej

Ruch związkowy w Polsce po II wojnie światowej zorganizowany został na podstawie koncepcji doktrynalnej W. I. Lenina⁵, która ukształtowała

¹ Dekret z dnia 8 lutego 1919 r.-w przedmiocie tymczasowych przepisów o pracowniczych związkach zawodowych (Dz. P. P. P. n 15, poz. 209).

² Z. Salwa, *Prawno-ustrojowa pozycja związków zawodowych*, [w:] *Podstawy prawne działalności związków zawodowych*, red. J. Czmata, Warszawa 1984, s. 15.

³ Podstawą prawną powstawania tych pracowniczych ciał przedstawicielskich był Dekret z dnia 6 lutego 1945 r.- o Radach Zakładowych (Dz. U. nr 8, poz. 36 z późn. zm.).

⁴ Późniejszy statut Zrzeszenia Związków Zawodowych ukształtował pozycję rad zakładowych jako zarządu zakładowej organizacji związkowej skupiającej wyłącznie członków związku.

⁵ Włodzimierz Ilicz Lenin (właściwie Uljanow) (1870-1924) ideolog, działacz rewolucyjnego ruchu robotniczego, mąż stanu. Syn inspektora szkolnego, po wyrzuceniu ze studiów prawniczych ukończył je w 1891 r. jako ekstern stołecznego Uniwersytetu. Zamieszkałszy w Petersburgu, nadal aktywnie

się w wyniku ostrych dyskusji, jakie odbyły się w Rosyjskiej Komunistycznej Partii (bolszewików) w latach 1918 – 1922⁶. Toczyła się ona wokół krytyki dwóch stanowisk określających pozycję związków zawodowych w państwie socjalistycznym:

1. Stanowisko anarchosyndykalistyczne – „opozycji robotniczej”, którego przedstawiciele formułowali tezę o konieczności przekazania całego zarządzania gospodarką narodową w gestię reprezentacji zawodów zrzeszonych w związkach zawodowych.

2. Stanowisko reprezentowane głównie przez L. Trockiego⁷ i M. Bucharina⁸, którzy uzasadniali konieczność „upaństwowienia związków zawodowych”, tzn. połączenia ich z aparatem państwowym.

Stanowisko Lenina, które wykrystalizowało się w wyniku przewartościowania obu tych koncepcji, stworzyło podstawy dla określenia ówczesnej pozycji

---

uczestniczył w nielegalnej działalności politycznej. Za zjednoczenie nielegalnych inicjatyw politycznych w jedną organizację w 1895 r. został aresztowany i zesłany w rok później na Syberię. Na zesłaniu, które trwało cztery lata, zawarł związek małżeński. W latach 1900-1905 przebywał za granicą, wtedy to zaczął używać nazwiska Lenin. Działając wśród rosyjskich socjaldemokratów, zmierzał do nadania ich aktywności maksymalnie rewolucyjnej i zorganizowanej postaci (*Co robić* 1902). Podczas rewolucji w 1905 r. był w Rosji, aby w 1907 r. wyjechać na Zachód. Wybuch I wojny światowej zastał Lenina na terenie Austro-Węgier, był wówczas przywódcą partii bolszewików definitywnie wyodrębnionej w 1912 r. z rewolucyjnego skrzydła rosyjskiej socjaldemokracji. Po krótkim internowaniu znalazł się w Szwajcarii, skąd w 1917 r. przez Niemcy i Szwecję powrócił do Rosji. Stanąwszy na czele partii ranny w wyniku zamachu terrorystycznego. Od końca 1922 r. w coraz bardziej ograniczonym stopniu uczestniczył w życiu politycznym. Zbliżając się do schyłku życia, opracował obszerny zestaw materiałów dla władz partii (tzw. testament Lenina). Wśród licznych uwag i spostrzeżeń znalazła się też negatywna ocena charakteru nowego sekretarza generalnego partii Stalina i sugestia ewentualnej zmiany obsady tego stanowiska. Szerzej na temat doktryny polityczno-prawnej W. I. Lenina patrz: A. Sylwestrzak, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Warszawa 2002, s. 324-328.

⁶ P. J. Gięgorca, *Ruchy i organizacje społeczne, ich formy uczestnictwa w życiu politycznym*, [w:] *Nauka o polityce*, red. A. Bodnar, Warszawa 1988, s. 150.

⁷ Lew Trocki (właściwie Lew Bronstein), (1879-1940) rewolucjonista, ideolog, działacz polityczny. Urodzony w rodzinie żydowskiej na Ukrainie wcześniej włączył się do działalności rewolucyjnej. Aresztowany po raz pierwszy w 1898 r., wyjechał z Rosji w 1902 r. posłużony się fałszywym paszportem na nazwisko Trocki. Na emigracji zmanifestował swe samodzielne stanowisko, gdy w 1903 r. sprzeciwił się leninowskiej koncepcji partii jako scentralizowanej i zdyscyplinowanej siły rewolucyjnej. W 1905 r. po powrocie do Rosji Trocki wziął czynny udział w rewolucji. Po aresztowaniu udało mu się uciec do Europy Zachodniej. Jako emigrant był nadal aktywny, tworząc wówczas własną koncepcję rewolucji socjalistycznej. W 1917 r. powrócił do Rosji i dołączył do partii bolszewików, wchodząc w skład jej ścisłego kierownictwa. W latach wojny domowej na licznych stanowiskach (także ministerialnych) ujawnił swe talenty oraz fakt, że jego wizja socjalizmu i rewolucji jest inna niż leninowska. Po śmierci Lenina w latach 1924-1926 Trocki stworzył z własnych zwolenników poważną siłę w łonie partii. Otwarty konflikt skończył się w 1927 r. przegraną Trockiego. Został on usunięty z władz partii, a rok później internowany w Kazachstanie i w 1929 r. wydany ze Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Do 1940 r. przebywał w Turcji, Francji, Norwegii i w Meksyku. Tam też został zamordowany przez agenta radzieckiego, który przeniknął do jego otoczenia. Szerzej na temat myśli polityczno-prawnej L. Trockiego patrz: H. Olszewski, M. Zmierczak, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Poznań 1994, s. 326-327.

⁸ Mikołaj Bucharin (1888-1938) działacz polityczny, ekonomista. Wychował się w nauczycielskiej rodzinie i już jako uczeń w 1905 r. zetknął się z działalnością rewolucyjną, aby w rok później wstąpić do partii bolszewików. Jako student trzykrotnie aresztowany. Po skazaniu w 1911 r. uciekł z zesłania na Zachód. Tam jako emigrant kontynuował studia. Po powrocie w 1917 r. znalazł się we władzach partii i był jej czołowym publicystą. W 1929 r. został zaatakowany i usunięty ze wszystkich ważniejszych stanowisk. Zob. W. T. Kulesza, *Ideologie naszych czasów*, Warszawa 1996, s. 89.

związków zawodowych w państwie socjalistycznym, jakim stała się Polska Ludowa⁹. Sprowadzało się ono do następujących twierdzeń:

1. Podstawowe funkcje związków zawodowych w socjalizmie powinny dotyczyć współuczestnictwa robotników w działalności organizacyjnej państwa, a więc w organizowaniu procesu pracy, ewidencji i kontroli nad aparatem administracyjnym państwa. W warunkach państwa socjalistycznego, gdzie nie zanikają biurokratyczne wypaczenia aparatu i konflikty interesów, miały one także zachować swoje tradycyjne funkcje reprezentowania i obrony interesów pracowniczych. Oprócz tego musiały, jako organizacje społeczne, spełniać funkcje wychowawcze – *szkoły komunizmu*, przez organizowanie udziału pracujących w zarządzaniu, kształtowanie postaw, rozwijanie inicjatyw produkcyjnych wytwórców – w celu nauczenia klasy robotniczej wykonywania funkcji klasy rządzącej¹⁰. Wskazuje na to W. I. Lenin pisząc, że „nigdzie na świecie rozwój proletariatu nie odbywał się i nie mógł się odbywać inaczej niż poprzez związki zawodowe, poprzez ich współdziałanie z partią klasy robotniczej. Zdobycie władzy politycznej przez proletariat jest ze strony proletariatu, jako klasy, olbrzymim krokiem naprzód; partia zaś musi w jeszcze większym stopniu i na modłę nową, a nie tylko na starą modłę, wychować związki zawodowe, kierować nimi, nie zapominając jednak przy tym, że pozostają one i długo jeszcze pozostaną niezbędną szkołą komunizmu”¹¹.

2. Miejsce związków zawodowych w państwie socjalistycznym określone było przez ich stosunki z partią i państwem. Zdaniem Lenina powinny one działać pod ogólnym kierownictwem partii zarówno w sferze ekonomicznej, jak i politycznej. Kierownictwo to mogło być spełniane tylko wówczas, gdy istnieje więź partii z masami przez związki zawodowe. Ich koncepcja jako „transmisji do mas” zakładała jednak dwukierunkowe oddziaływanie, a więc także oddziaływanie mas przez związki na partię, jej decyzje, program i politykę. Takie zdefiniowanie wzajemnych stosunków wyłączało, zdaniem Lenina, możliwość zajęcia przez związki zawodowe stanowiska opozycyjnego wobec partii. Powinny one pozostawać niezależne od aparatu państwowego, a stosunki wzajemne winny nosić charakter obustronnej współpracy. Przejawiać się ona miała w ich uczestniczeniu w delegowaniu przedstawicieli do prac w organach administracji, sprawowaniu kontroli społecznej, podejmowaniu działań wzbogacających działalność państwa w sferze gospodarczej, kulturalnej oraz socjalnej¹². Włodzimierz I. Lenin wskazywał, że „sami będą widzieć, że stoją przed nimi

⁹ Praktyczna realizacja leninowskiej koncepcji związków zawodowych w Polsce Ludowej natrafiała, zdaniem P. J. Gięgocicy, na duże trudności. Najbliższe tej idei były jedynie krótkie okresy: w latach 1945-1948, po październiku 1956 r. oraz po wydarzeniach 1970 i 1980 r. P. J. Gięgocica, *Ruchy i organizacje społeczne...*, s. 153-154.

¹⁰ Porównaj W. Widera, „Stare” związki zawodowe, [w:] *Zmierzch socjalizmu państwowego. Szkice z socjologii ekonomicznej*, red. W. Morawski, Warszawa 1994, s. 136.

¹¹ W. I. Lenin, *O związkach zawodowych*, Warszawa 1982, s. 43-44.

¹² W. Szubert wskazuje, że związki zawodowe w systemie komunistycznym nie uległy wprawdzie likwidacji, zostały jednak wtłoczone w jednolity system organizacyjny i sprowadzone do roli

nie cierpiące zwłoki zadania ewidencji i podziału produktów, podniesienia wydajności pracy, i którzy widzą na podstawie doświadczenia, że władza jest w ich rękach, że nikt im nie pomoże, jeżeli nie pomogą sobie sami (...), oto nowe zadanie olbrzymiej wagi historycznej, które stoi przed proletariatem, które bardziej niż cokolwiek innego powinno przeniknąć do świadomości związków zawodowych i działaczy ruchu zawodowego”¹³.

3. Istota leninowskiej koncepcji związków zawodowych polegała także na wskazaniu właściwych dla nich zadań i metod działania. Podstawowe cele działania upatrywał Lenin w walce z biurokracizmem „niezupełnie robotniczego państwa”, które mogło przyjmować formę nawet zbiorowego protestu klasy robotniczej w postaci strajków. Działanie takie w warunkach socjalistycznych powinno jednak służyć jedynie umacnianiu państwa i robotniczej władzy. Włodzimierz I. Lenin podkreślał, że „związki zawodowe mogą rozpocząć państwowe budownictwo ekonomiczne po nowemu, w oparciu o to, co stworzyła produkcja kapitalistyczna, budując socjalizm właśnie na gruncie tej materialnej bazy, tej wielkiej produkcji, której jarzmo ciążyło na nas, która stworzona została przeciwko nam, którą budowano w celu bezgranicznego ucisku mas robotniczych, ale która jednoczyła je, zespalała i tym samym stworzyła awangardę nowego społeczeństwa. I po Rewolucji Październikowej, po przejściu władzy w ręce proletariatu awangarda ta zaczęła brać się do swego właściwego zadania – do wychowywania mas pracujących i wyzyskiwanych, wciągania ich do rządzenia państwem, do zarządzania produkcją bez biurokratów”¹⁴. Związki działać miały w państwie socjalistycznym jako instytucja nieklasowej walki ekonomicznej. „Powstaje, w sumie, formalnie niekomunistyczny, giętki i stosunkowo rozległy, bardzo potężny aparat proletariacki, poprzez który partia związana jest ściśle z klasą i masami i poprzez który, pod kierownictwem partii, sprawowana jest dyktatura klasy”¹⁵. Zadaniem organizacji związkowych było skuteczne zapobieganie konfliktom w przedsiębiorstwach państwowych poprzez usuwanie w porę ich przyczyn, skuteczne im przeciwdziałanie czy łagodzenie¹⁶.

---

transmisyjnej. W tym stanie rzeczy związki zawodowe stawały się organiczną częścią establishmentu aparatu władzy. Zob. W. Szubert, *Refleksje nad modelami prawa pracy*, „Państwo i Prawo” (PiP) 1989, nr 10, s. 9.

¹³ W. I. Lenin, *O związkach...*, s. 35.

¹⁴ Ibidem, s. 25.

¹⁵ Ibidem, s. 39.

¹⁶ P. J. Gieorgica, *Ruchy i organizacje społeczne...*, s. 153. Zob. także: W. I. Lenin, *O zadaniach związków zawodowych i o błędach Trockiego*, [w:] *Dziela wszystkie*, t. 32, Warszawa 1986; idem, *O zadaniach związków zawodowych*, [w:] *Dziela*, t. 28, Warszawa 1954; idem, *Projekt tezy o roli i zadaniach związków zawodowych w warunkach nowej polityki ekonomicznej*, [w:] *Dziela wszystkie*, t. 42, Warszawa 1970.

Normatywny fundament prawa zrzeszania się w związku zawodowe

Normatywnym fundamentem dominującej w okresie Polski Ludowej zasady centralizacji stała się w płaszczyźnie ruchu związkowego, funkcjonująca przez ponad trzydzieści lat, ustawa z dnia 1 lipca 1949 r. o związkach zawodowych¹⁷. Podstawowym założeniem tego aktu prawnego stała się zasada jedności organizacyjnej ruchu związkowego¹⁸. W efekcie wszystkie tzw. branżowe związki zawodowe były przymusowo sfederowane w jednej centrali, która przyjęła nazwę Zrzeszenia Związków Zawodowych. Instytucja ta, działając pod kuratelą rządzącego państwem aparatu partyjnego¹⁹, stała się „naczelną reprezentacją ruchu zawodowego w Polsce”²⁰.

Zakres podmiotowy prawa zrzeszania się w związkach zawodowych ograniczony był w zasadzie do osób zatrudnionych w ramach stosunku pracy. Według art. 2 ustawy o związkach zawodowych, prawo to mieli robotnicy i pracownicy umysłowi zatrudnieni w przedsiębiorstwach, urzędach i instytucjach, jak również inne osoby pracujące na podstawie umowy o pracę, umowy o naukę zawodu lub nominacji władzy publicznej. Z uprawnienia do zrzeszania się w prawnej formie związku zawodowego nie korzystały natomiast osoby wykonujące działalność zarobkową na własny rachunek, jak np. rolnicy indywidualni i rzemieślnicy, dla których przewidziano organizacje innego rodzaju. Takie ograniczenie prawa zrzeszania się wytłumaczyć można niechętnym stosunkiem ustawodawcy socjalistycznego do prywatnych właścicieli środków produkcji.

Uchwalona w 1949 r. ustawa o związkach zawodowych formalnie przyznawała tym organizacjom pewną limitowaną autonomię. Zgodnie jej z przepisami związki zawodowe miały uchylać swoje statuty, a w nich określać swoje cele, zadania i zakres działania. Statuty zaś nie podlegały zatwierdzeniu przez jakikolwiek organ administracji państwowej. Statut Zrzeszenia Związków Zawodowych uchwalał Kongres Związków Zawodowych jako najwyższy organ zrzeszenia²¹. Statuty poszczególnych związków uchwalały najwyższe ich

¹⁷ Dz. U. 1949 nr 41, poz. 293.

¹⁸ Ustawa z dnia 1 lipca 1949 r. ustanowiła na długi okres model organizacyjny i strukturę branżową ruchu związkowego. Model ten opierał się na zasadzie jednolitości tego ruchu jako jedynej, dopuszczalnej legalnej reprezentacji interesów i praw pracowniczych, wykluczając możliwość zakładania innych związków zawodowych, co było przyczyną stałej krytyki ze strony organów kontrolnych Międzynarodowej Organizacji Pracy. W. Masewicz, *Ustawa o związkach zawodowych. Ustawa o rozwiązywaniu sporów zbiorowych*, Warszawa 1998, s. 11.

¹⁹ Formalnie Zrzeszenie Związków Zawodowych było kierowane przez Centralną Radę Związków Zawodowych. Jednak przez cały okres swego funkcjonowania pozostawała ona pod silnym ideologicznym wpływem Biura Politycznego PZPR. Zgodnie z postanowieniami § 2 statutu Zrzeszenia Związków Zawodowych kierowało się w swoim działaniu programem politycznym i społeczno-gospodarczym PZPR uznając jej kierowniczą rolę jako awangardy klasy robotniczej. K. Baran, *Zbiorowe prawo pracy*, Kraków 2002, s. 141.

²⁰ Artykuł 5 ustawy z dnia 1 lipca 1949 r. o związkach zawodowych, Dz. U. 1949 nr 41, poz. 293; J. Jończyk, *Zbiorowe prawo pracy*, Wrocław 1983, s. 73.

²¹ Artykuł 3 ustawy z dnia 1 lipca 1949 r. o związkach zawodowych, Dz. U. 1949 nr 41, poz. 293.

organy. Były one następnie rejestrowane w Centralnej Radzie Związków Zawodowych (CRZZ)²². Uchwały podejmowane przez wyższe władze związkowe wiązały władze niższego szczebla zgodnie z zasadą centralizmu²³. Z chwilą zarejestrowania związków uzyskiwał osobowość prawną²⁴. Ustawa określiła zręby struktury organizacyjnej związków zawodowych. Postanowiła mianowicie, że naczelną reprezentacją ruchu zawodowego w Polsce jest Zrzeszenie Związków Zawodowych, a jego najwyższymi organami Kongres Związków Zawodowych oraz Centralna Rada Związków Zawodowych²⁵. Podkreślić należy w tym miejscu, że przedstawione przepisy ustawy o związkach zawodowych nie odpowiadały normom zawartym w Konwencji nr 87 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotyczącej wolności związkowej i ochrony praw związkowych przyjętej w San Francisco 9 lipca 1948 r.²⁶. Chodziło tu w szczególności o ustawowe przesądzenie struktury organizacyjnej ruchu zawodowego jako całości oraz system rejestracji, który wykluczał tworzenie jakichkolwiek związków zawodowych poza tą strukturą.

Rolą związków zawodowych było pełnienie dwóch funkcji: reprezentacja i obrona interesów pracowników oraz mobilizacja szeroko rozumianej klasy robotniczej do wykonywania planów produkcyjnych, zwiększania wydajności pracy i rozwijania współzawodnictwa²⁷. W pełnieniu ich związki zawodowe miały obowiązek współdziałania z organami administracji państwowej, które były twórcami planów produkcyjnych i organizatorami zakładów pracy. Sprowadzało to ewidentnie związki zawodowe do roli pomocników administracji państwowej.

Podwyższeniu formalnej rangi związków zawodowych miał służyć dekret z dnia 10 listopada 1954 r., który przekazywał do ich kompetencji należące dotychczas do organów administracji państwowej (np. ministra pracy i opieki społecznej) zadania w dziedzinie ochrony i bezpieczeństwa pracy oraz sprawowania inspekcji pracy wraz z uprawnieniem do posługiwania się w tej dziedzinie władczymi formami działania²⁸. W preambule dekretu zawarto przepis wskazujący na cel wydania tego aktu prawnego: „w trosce o stałą poprawę warunków pracy i realizację planów produkcyjnych: dla pełnego wykorzystania

²² Należy w tym miejscu zauważyć, że tego rodzaju kompetencje w państwie prawnym należą zazwyczaj do kognicji organów publicznych.

²³ Uchwały zarządu głównego związku były wiążące dla rad zakładowych działających w danej branży.

²⁴ Artykuł 9 ust. 2 ustawy z dnia 1 lipca 1949 r. o związkach zawodowych.

²⁵ Artykuł 6 ustawy z dnia 1 lipca 1949 r. o związkach zawodowych.

²⁶ Dz. U. 1958 nr 29, poz. 125.

²⁷ Artykuł 1 ustawy o związkach zawodowych stwierdzał, że są one organizacją świata pracy, powołaną do reprezentowania i obrony interesów pracowników, podejmowania starań o poprawę warunków ich bytu, a równocześnie do mobilizowania ich w kierunku zwiększania wyników produkcyjnych i przyczyniania się w ten sposób do stałego podnoszenia na wyższy poziom gospodarki narodowej. W. Sokorski, *Sprawy ruchu zawodowego*, Warszawa 1947, s. 52.

²⁸ Dekret z dnia 10 listopada 1954 r. o przejęciu przez związki zawodowe zadań w dziedzinie wykonywania ustaw o ochronie, bezpieczeństwie i higienie pracy oraz sprawowania inspekcji pracy, Dz. U. nr 52, poz. 206.

ustawowych zdobywcy i praw klasy robotniczej, w dążeniu do wzmożenia kontroli nad przestrzeganiem ludowego ustawodawstwa pracy i do zapewnienia nadzoru nad bezpieczeństwem i higieną pracy, w celu oparcia tego nadzoru na specjalizacji branżowej i ścisłej współpracy z szerokim aktywnym społeczną inspekcji pracy (...)"

Pomimo tych dodatkowych uprawnień organizacja związków zawodowych nadal opierała się na zasadzie branżowej i w większości była trzystopniowa. Oznaczało to, że zakres działania każdego z nich obejmował określoną gałąź pracy i wszystkich zatrudnionych w niej pracowników bez względu na rodzaj wykonywanej pracy i zajmowane stanowisko, np. Związek Zawodowy Nauczycielstwa Polskiego zrzeszał, poza nauczycielami, pracowników administracji szkolnej, łącznie ze sprzętaczkami i woźnymi. Pierwszym fundamentalnym ogniwem organizacyjnym była zakładowa organizacja związkowa. Tworzyli ją wszyscy pracownicy danego zakładu, bez względu na zawód i pełnione stanowiska, należący do związku zawodowego. W większych zakładach pracy mogły być tworzone grupy związkowe, które wybierały ze swojego grona mężów zaufania. Najwyższym organem zakładowej organizacji było ogólne zebranie członków, a jego organem wspomniana już wcześniej, rada zakładowa. Drugim ogniwem organizacyjnym był okręg, a w nim okręgowa konferencja delegatów i wybrany przez nią zarząd okręgu i jego prezydium. Najwyższą władzą związku zawodowego był krajowy zjazd delegatów, a między zjazdami taką pozycję miał zarząd główny związku oraz prezydium zarządu głównego. Kadencja wszystkich władz związkowych trwała trzy lata.

W ciągu dwudziestu lat obowiązywania ustawy o związkach zawodowych liczba związków powiększyła się do 23²⁹. Wyróżniał się w tej liczbie Związek Nauczycielstwa Polskiego, założony w 1905 r.³⁰ Należy podkreślić fakt, że wszystkie organizacje zawodowe w tym okresie wchodziły w skład Zrzeszenia Związków Zawodowych wyposażonego w osobowość prawną. Najwyższymi organami zrzeszenia był Kongres Związków Zawodowych, który zbierał się co cztery lata oraz wybierana przezeń Centralna Rada Związków Zawodowych (CRZZ), która posiadała uprawnienia dotyczące przygotowywania projektów ustaw oraz kierowania inspekcją pracy³¹. Plenum CRZZ wyłaniało swoje Prezydium oraz powoływało swój Komitet Wykonawczy jako stale funkcjonujące organy. Ten ostatni składał się z przewodniczącego, wiceprzewodniczących i sekretarzy CRZZ oraz przewodniczących wszystkich zarządów głównych związków zawodowych. Warto podkreślić, że przewodniczący CRZZ był zawsze

²⁹ *Rocznik Statystyczny 1975*, Warszawa 1976, s. 20.

³⁰ Związek Nauczycielstwa Polskiego (ZNP) jest obecnie strukturą branżową, będącą członkiem OPZZ. Jest organizacją zawodową nauczycieli i pracowników nauki szkół wyższych, placówek wychowawczo-oświatowych i instytucji naukowo-badawczych.

³¹ Zgodnie z art. 7 ustawy z dnia 1 lipca 1949 r. o związkach zawodowych (Dz. U. 1949 Nr 41, poz. 293) tryb i sposób wybierania delegatów na Kongres Związków Zawodowych, ich liczbę oraz terminy zwoływania Kongresu ZZ określał statut Zrzeszenia Związków Zawodowych w Polsce.

członkiem Biura Politycznego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Terenowymi organami zrzeszenia były wojewódzkie rady związków zawodowych. Ich zadaniem było integrowanie ruchu związkowego na swoim terenie i reprezentowanie go wobec terenowych organów i innych instytucji państwowych.

Takie usytuowanie związków zawodowych było niewątpliwie skutkiem uznania ich za *pas transmisyjny* partii do mas i bezpośredniego powiązania ich, głównie kadrowego, ze strukturami partii. Ustawa z dnia 1 lipca 1949 r. o związkach zawodowych formalnie uniezależniła związki zawodowe od administracji państwowej, wiążąc je bezpośrednio z Polską Zjednoczoną Partią Robotniczą. System ten nie uwzględniał wcale polskich tradycji przedwojennych pluralizmu związkowego. Etatystyczny system sowiecki wykluczał pluralizm związkowy czy jakkolwiek inną formę niezależności związkowej. Zdaniem W. Morawskiego, leninowska koncepcja doktrynalna uważała, że robotnicy nie są zdolni wytworzyć niczego więcej, jak świadomość *trade-unionistyczną*; świadomość rewolucyjna – jako wyższa forma – może być tylko produktem partii marksistowskiej³². W tej sytuacji samo pojęcie demokracji przemysłowej budziło wątpliwości, zakładało bowiem możliwość uprawiania gry politycznej. Nieprzypadkowo związki zawodowe nazywano organizacjami pracowniczymi, a nie instytucjami demokracji przemysłowej. Nie było dla nich miejsca w systemie, w którym partia stała na straży realizacji odkrytych przez swoich intelektualistów praw historii³³.

Spontaniczne pojawienie się w Polsce w 1956 r. rad robotniczych było wyrazem sprzeciwu robotników z wielkich zakładów pracy wobec etatystycznego systemu i niesamodzielności związków zawodowych³⁴. Załogi wielu przedsiębiorstw państwowych zaczęły samorzutnie tworzyć rady robotnicze i przejmować w swoje ręce ster tych przedsiębiorstw. Następnie działalność ta uzyskała podstawę prawną w postaci Ustawy z dnia 19 listopada 1956 r. o radach robotniczych³⁵, która, według słów w niej zawartych, miała na celu zrealizowanie inicjatywy klasy robotniczej w zakresie jej bezpośredniego udziału w zarządzaniu przedsiębiorstwami. Ustawa stanowiła, że rada robotnicza zarządza w imieniu załogi przedsiębiorstwem będącym własnością ogólnonarodową w ramach

³² W. Morawski, *Stosunki pracy w Polsce a wzory zewnętrzne*, [w:] *Zbiorowe stosunki pracy w Polsce w perspektywie integracji europejskiej*, red. W. Kozek, Warszawa 1997, s. 48.

³³ Ibidem, s. 48; W. Lenin, *O związkach...*, s. 62.

³⁴ Podczas politycznego przełomu w 1956 r. protestujący robotnicy w Poznaniu i w innych centralach przemysłowych w Polsce domagali się wzrostu płac, wskazywali na brak w wielu zakładach pracy jakichkolwiek form ochrony pracy, krytykowali postawę i działania związków zawodowych (CRZZ). Związki te – w ocenie protestujących – zachęcały pracowników do wykonywania planów produkcyjnych, lecz nie podejmowały działań w obronie ich interesów. Po raz pierwszy oficjalnie, w czasie publicznych wystąpień, w kraju socjalistycznym sformułowano pod adresem związków zawodowych postulat, aby stały się one stroną reprezentującą interesy pracowników wobec administracji państwowej. W. Widera, *Związek zawodowy jako niezależny podmiot w stosunkach przemysłowych: redefinicja „niezależności” w systemie postkomunistycznym*, [w:] *Zbiorowe stosunki pracy w Polsce w perspektywie integracji europejskiej*, red. W. Kozek, Warszawa 1997, s. 59.

³⁵ Dz. U. nr 53, poz. 238.

uprawnień przedsiębiorstwa nadanych przez Radę Ministrów. Radę robotniczą wybierała załoga spośród siebie w tajnym głosowaniu. Była ona przed załogą odpowiedzialna za swoją działalność. Dyrektora przedsiębiorstwa i jego zastępców powoływał właściwy organ państwowy po uzgodnieniu z radą robotniczą, która miała prawo występować z wnioskami w sprawie powoływania i odwoływania dyrektora oraz jego zastępców.

Klimat sprzyjający rozwojowi samorządu robotniczego nie trwał jednak długo. Już w 1958 r. ustawa ta została uchylona i zastąpiona ustawą z dnia 20 grudnia 1958 r. o samorządzie robotniczym³⁶, która wysunęła na plan pierwszy prawo załogi do kontroli i nadzoru nad całokształtem działalności przedsiębiorstwa, uzupełniając je tylko prawem stanowienia w sprawach w niej określonych, spośród których najważniejszym było uchwalenie rocznych i wieloletnich planów przedsiębiorstwa na podstawie wytycznych i wskaźników ustalonych w oparciu o narodowe plany gospodarcze. Dopełnieniem tych zmian było poddanie samorządu robotniczego pieczy związków zawodowych. Miały one czuwać nad prawidłowym jego działaniem oraz koordynować tę działalność w skali całego kraju i poszczególnych gałęzi gospodarki narodowej. Centralna Rada Związków Zawodowych została upoważniona do ustalania wytycznych do regulaminu tego samorządu oraz określenia szeregu innych istotnych dla organizacji i funkcjonowania samorządu robotniczego kwestii. Ostatecznie CRZZ wykonując odpowiednią uchwałę Biura Politycznego KC PZPR, zleciło w 1978 r. rezygnację z wyborów rad robotniczych.

Od 1948 do 1980 r. dominowała koncepcja związków zawodowych jako jednej z najważniejszych *transmisji partii* do świata pracy. Polska Zjednoczona Partia Robotnicza, stając się jednostronną siłą kierującą związkami zawodowymi, zmniejszała ich znaczenie, co przejawiało się w skoncentrowaniu ich działalności na zadaniach produkcyjnych i ograniczeniu ich tradycyjnej funkcji obrony interesów pracowniczych³⁷. Związki zawodowe nie realizowały swych założeń programowych i zasad statutowych biernie wyczekując na instrukcje struktur partyjnych, a przekazując swoje uprawnienia PZPR, stawiały się poza nawiasem najważniejszych decyzji w państwie.

Na tle doświadczeń ruchu związkowego w Polsce Ludowej stwierdzić należy, że nieumiejętność realizacji modelu leninowskiego brała się z braku uporządkowania i jasności co do koncepcji reprezentacji interesów pracowniczych w czterech głównych sferach działania związkowego³⁸:

1. Świadczenia usług na rzecz pracowników i ich rodzin w zakresie pomocy materialnej, potrzeb socjalnych, oświatowych i kulturalnych z wydzielonych funduszy państwowych i własnych środków związkowych. Państwo

³⁶ Dz. U. nr 77, poz. 397.

³⁷ W. Szubert, *Společno-prawne problémy związków zawodowych*, PiP 1980, nr 9, s. 8.

³⁸ P. J. Gieorgica, *Ruchy i organizacje społeczne...*, s. 154-155.

dokonywało w tej materii zawłaszczenia funkcji usługowych organizacji społecznych (paternalizm państwowy).

2. Udziału związków zawodowych w stanowieniu prawa. Związki zawodowe w Polsce Ludowej niezmiernie rzadko dążyły do negocjowania z państwem spraw dla nich najistotniejszych, a mianowicie: zawierania układów zbiorowych pracy, stanowienia norm prawnych regulujących uprawnienia i obowiązki w dziedzinie stosunków pracy, konsultacji decyzji polityczno-ekonomicznych (ceny, planowanie, płace). Pozwala to stwierdzić, że związki nie realizowały prawa pracowników do aktywnego uczestniczenia w tym ważnym aspekcie sprawowania władzy państwowej.

3. Kontroli administracji państwowej jako właściciela środków produkcji. Znikome zainteresowanie sprawami zarządzania gospodarką (planowaniem społeczno-gospodarczym, podziałem dochodu narodowego, wydajnością pracy) rodzić musiało poczucie ubezwłasnowolnienia pracowników oraz wadliwe mechanizmy w sposobie gospodarowania (biurokracyzm)³⁹.

4. Udziału w zarządzaniu zakładem pracy. Stosunki związku zawodowego z samorządem i administracją zakładu pracy oparte były na zmiennych regułach gry. Wśród związkowców stale ujawniała się doraźna strategia, oparta na złudnym przekonaniu, że udział związków zawodowych w zarządzaniu może ograniczać się do spraw socjalnych i obrony pracowników. Przekonanie, że można oddzielić sprawy społeczne i gospodarcze, znacząco osłabiało możliwości wpływu związkowego na bieg spraw w zakładzie pracy i systemie społeczno-gospodarczym⁴⁰.

Konstytucyjne podstawy ruchu związkowego w PRL

Poddając analizie akt wyższej rangi, czyli ustawę zasadniczą PRL, zwrócić należy uwagę na to, że teza o państwach demokracji ludowej jako formy dyktatury proletariatu, stała się bezpośrednią przyczyną przejścia w Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 22 lipca 1952 r.⁴¹ wzorów Konstytucji ZSRR z 1936 r. – zarówno pod względem koncepcji, jak i normowania praw obywatelskich. Przez ponad trzydzieści lat w Konstytucji z 1952 r. dominowała koncepcja kolektywistyczno-universalistyczna w przedmiocie celu działalności państwa,

³⁹ Deklarowany udział związków zawodowych w rządzeniu państwem i zarządzaniu gospodarką oraz wynikające z tej doktryny uprawnienia nie świadczyły o rzeczywistej sile związków, gdyż były to organizacje fasadowe, zdominowane przez aparat związkowy, ten zaś był przedłużeniem aparatu partyjnego. Podkreślanie roli związków zawodowych służyło umacnianiu partii w życiu publicznym, która dzięki swym wpływom w aparacie związkowym mogła w dowolnej chwili podnosić argument poparcia przez masy pracujące aktualnej linii partii. J. Wratny, *Związki zawodowe. Znaczenie w życiu politycznym i społeczno-gospodarczym*, [w:] *Związki zawodowe a niezwiązkowe przedstawicielstwa pracownicze w gospodarce posttransformacyjnej*, red. J. Wratny, M. Bednarski, Warszawa 2010, s. 31.

⁴⁰ W. Widera, „Stare”..., s. 137-144.

⁴¹ Dz. U. nr 33, poz. 232 z późn. zm.

określanego jako interes „ludu pracującego miast i wsi” czy też „zabezpieczenie prawidłowości budownictwa socjalistycznego”⁴². Podstawą do urzeczywistnienia tej koncepcji były zarówno postanowienia ustawy zasadniczej, jak i praktyka konstytucyjna. Podstawowymi cechami w odniesieniu do praw jednostki były:

- 1) klasowość,
- 2) deklaracyjny charakter odnośnych postanowień ustawy zasadniczej,
- 3) wskazanie na materialne gwarancje wszystkich praw z pominięciem gwarancji formalnych,
- 4) rozwojowy charakter instytucji praw i wolności.

Prawa podstawowe zostały potraktowane jako funkcja ustroju gospodarczego i politycznego, dlatego rozdział ósmy o nich traktujący znalazł się w końcowych postanowieniach Konstytucji. Poszczególne prawa i ich gwarancje materialne przedstawiane były w sposób lakoniczny. Charakterystyczne dla ówczesnej ustawy zasadniczej było deklaracyjne ujęcie konkretnego prawa, a następnie wskazanie na jego materialne gwarancje⁴³. Zadaniem Konstytucji nie było bezpośrednie określenie sytuacji prawnej obywateli, lecz tylko ustanowienie zasad systemu prawa w tej materii. Jej funkcja ideologiczna została wyniesiona ponad rolę źródła prawa, stąd też możliwość bezpośredniego stosowania wolności i praw w niej zawartych została rozstrzygnięta negatywnie. W konsekwencji realizacja praw z rozdziału VIII dotknięta była kilkoma wadami. Jedną z nich polegała na tym, że przez długi okres nie były uchylane przepisy sprzeczne z Konstytucją, następna, sprowadzała się do nieuchwalania przez wiele lat ustawowych przepisów mających wykonywać Konstytucję i wreszcie wydawane były akty prawne będące w kolizji z ustawą zasadniczą PRL zarówno co do formy, jak i treści.

Uchwalona w 1952 r. Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej wzorowana była, jak już zostało to wspomniane, na stalinowskiej konstytucji z 1936 r. W pełni więc uzasadnione jest twierdzenie, że była to konstytucja wyrażająca założenia tzw. realnego socjalizmu. W postanowieniach o wolnościach i prawach obywatelskich, zdaniem P. Tulei, przejawiało się to przede wszystkim brakiem tak podstawowych praw jednostki, jak wolność, nienaruszalność godności istoty ludzkiej, prawa do życia, brakiem gwarancji formalnych tych praw, które były w konstytucji zapisane⁴⁴. Wszystko to sprawiało wrażenie raczej ideologicznej deklaracji niż aktu prawnego o najwyższej randze⁴⁵. Należy dodać, że doktrynalna refleksja nad prawami jednostki podlegała w owych czasach politycznej cenzurze.

⁴² W. Zakrzewski, *Podstawowe wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela*, [w:] *Polskie prawo konstytucyjne*, red. W. Skrzydło, Lublin 2004, s. 161.

⁴³ *Ibidem*, s. 161.

⁴⁴ P. Tuleja, *Normatywna treść praw jednostki w ustawach konstytucyjnych RP*, Warszawa 1997, s. 31.

⁴⁵ Wprowadzenie do Konstytucji PRL tzw. gwarancji materialnych wzmacniało jeszcze jej ideologiczny charakter, upodabniając konstytucję do programu politycznego. Gwarancją wolności słowa wyrażoną w artykule 83 Konstytucji PRL miał być dostęp obywateli do drukarni, natomiast ówczesna ustawa zasadnicza nic nie mówiła np. o zakazie tworzenia cenzury prewencyjnej. *Ibidem*, s. 32.

Założenia ustrojowe państwa realnego socjalizmu, w tym doktrynalne podstawy praw człowieka oraz praktyka polityczna to główne przyczyny ograniczające treść praw jednostki, a w pewnych przypadkach uniemożliwiające wprowadzenie do ustawy zasadniczej niektórych z nich. Autor, ze względu na zarysowany temat artykułu, nie może dokonać szerszego omówienia ograniczeń praw człowieka w realiach tzw. państwa komunistycznego. Jednakże należy zaznaczyć, że logiczną konsekwencją owych ograniczeń był brak mechanizmów kontrolnych gwarantujących przestrzeganie chociażby tych okrojonych sformułowań konstytucyjnych, które obowiązywały od 1952 r. Brak rozwiązań prawnych umożliwiających sądowe stosowanie konstytucji powodował, że organy władzy sądowniczej nie stosowały bezpośrednio i samoistnie Konstytucji PRL, a kiedy już orzekały na jej podstawie wraz z aktami niższego rzędu, robiły to powierzchownie⁴⁶. Wszystko to powodowało, iż praktyczne znaczenie rozdziału VIII Konstytucji PRL było niewielkie.

Nieco inne niż w Ustawie konstytucyjnej z dnia 23 kwietnia 1935 r. – Konstytucji Kwietniowej⁴⁷, lecz w swej istocie także restrykcyjne rozwiązania normatywne w kwestii wolności zrzeszania się w związki zawodowe znalazły się w ustawie zasadniczej PRL, która operowała pojęciem prawa zrzeszania się. Kwestią sporną pozostawało to, gdzie należy umieścić prawo zrzeszania się: czy należy je traktować jako wolność obywateli⁴⁸, czy też jako prawo polityczne. Siemieński uzasadnia traktowanie go jako prawa politycznego obywateli, argumentując, że w Konstytucji PRL sformułowane zostało ono jako prawo obywateli, dalej to, że nadzór państwa nad korzystaniem z niego przez obywateli jest tu szczególnie daleko idący, wreszcie że korzystanie z niego łączy się w dużej mierze z korzystaniem z innych praw politycznych związanych z systemem przedstawicielskim oraz ze społeczną kontrolą nad działalnością aparatu państwowego⁴⁹. Prawo to w ówczesnej doktrynie prawa konstytucyjnego, definiowane było jako możliwość (swoboda), w granicach wyznaczonych przez ustawodawcę, zawiązywania i rozwiązywania różnych organizacji społecznych, służących do zaspokojenia potrzeb i zainteresowań obywateli, a także jako możliwość swobodnego przystępowania do tychże organizacji, jak i swobodnego występowania z nich ich członków⁵⁰.

⁴⁶ Adresatem praw jednostki określonych w konstytucji były w praktyce jedynie organy stanowiące prawo i to w sytuacji braku prawnych mechanizmów kontrolnych, czy ich działalność prawotwórcza jest zgodna z wolą i intencją ustrojodawcy. Obywatele nie mogli w takich realiach powoływać się bezpośrednio na swoje konstytucyjne uprawnienia. Niepełność i niespójność norm konstytucyjnych stworzyły możliwość rozwijania bądź ograniczania praw obywatelskich w drodze pozakonstytucyjnej i często bez podstaw ustawowych. *Ibidem*, s. 162.

⁴⁷ Dz. U. 1935 nr 30, poz. 227.

⁴⁸ Jako wolność obywateli traktuje prawo zrzeszania się D. Wojtkowiak, *Konstytucyjne wolności obywateli*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1970, z. 3, s. 24. Podobnie S. Rozmaryn, *Polskie prawo państwowe*, Warszawa 1951, s. 525.

⁴⁹ F. Siemieński, *Podstawowe wolności, prawa i obowiązki obywateli PRL*, Warszawa 1979, s. 185.

⁵⁰ J. Romul, *Prawo zrzeszania się*, [w:] *Podstawowe prawa i obowiązki obywateli PRL*, red. A. Łopatka, Warszawa 1971, s. 95; T. Langer, *Podstawowe uprawnienia polityczne obywateli PRL*, [w:] *Prawa i obowiązki obywatelskie w Polsce i świecie*, red. M. Szczepaniak, Warszawa 1974, s. 283.

Definiując w ten sposób prawo zrzeszania się podkreślano, że korzystanie z niego może być i jest przez państwo nadzorowane.

W art. 84 Konstytucji⁵¹ z 22 lipca 1952 r. w rozdziale VIII dotyczącym podstawowych praw i obowiązków obywateli przyjęto, że: „w celu rozwoju aktywności politycznej, społecznej, gospodarczej i kulturalnej ludu pracującego miast i wsi Polska Rzeczpospolita Ludowa zapewnia obywatelom prawo zrzeszania się” (art. 84 ust. 1), a związki zawodowe i inne organizacje „skupiają obywateli dla czynnego udziału w życiu społecznym, gospodarczym i kulturalnym” (art. 84 ust. 2)⁵². W przytoczonych postanowieniach Konstytucji PRL zawarta jest gwarancja tworzenia organizacji „ludu pracującego”, brak jest natomiast gwarancji tworzenia organizacji społecznych przez obywateli niebędących ludźmi pracy. Centralne znaczenie w kwestii ograniczeń wolności związkowych miał jednak ust. 3 omawianego przepisu. Zakazywał on bowiem tworzenia i uczestnictwa w zrzeszeniach, których cel lub działalność godziła w ustrój socjalistyczny i porządek prawny PRL.

Podkreśleniu roli związków zawodowych w gospodarce socjalistycznej miało służyć wprowadzenie nowelą konstytucyjną z 1976 r. nowego art. 85 Konstytucji PRL⁵³, który przewidywał aktywne uczestnictwo tych podmiotów w „kształtowaniu i realizacji zadań społeczno-gospodarczego rozwoju kraju”. Związki zawodowe miały też reprezentować interesy oraz prawa ludzi pracy i być szkołą obywatelskiej aktywności i zaangażowania w budowie społeczeństwa socjalistycznego. Rozwiązanie to w płaszczyźnie normatywnej realizowało leninowską ideę związków zawodowych spełniających funkcje *pasa transmisyjnego* partii do mas. W tym kontekście nie budzi zdziwienia fakt, iż prawo zrzeszania zadekretowane w ustawie zasadniczej nie było poparte żadnymi gwarancjami niezależności i samorządności, co w praktyce do sierpnia 1980 r. czyniło szumne konstytucyjne zapisy zupełnie bezwartościowymi.

Zakończenie

Totalitarny charakter modelu prawa pracy, który przyjął się w Związku Radzieckim oraz po II wojnie światowej w krajach politycznie z nim związanych, inspirowany ideologią komunistyczną, zmierzającą do zasadniczej przebudowy społeczeństwa w sferze warunków bytu i świadomości, nacechowany był

⁵¹ Tekst jednolity: Dz. U. 1976 nr 7, poz. 36 z późn. zm.

⁵² Według leninowskiej koncepcji związki zawodowe miały być szkołą demokracji, kształtującą osobowość człowieka. Bliżej na ten temat K. Krzekotowska, *Problemy ruchu zawodowego we współczesnym świecie*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 1988, nr 2, s. 33.

⁵³ Art. 85 Konstytucji PRL stanowił, że: „W Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej doniosłą rolę społeczną spełniają związki zawodowe, które są powszechną organizacją współuczestniczącą w kształtowaniu i realizacji zadań społeczno-gospodarczych rozwoju kraju; związki zawodowe reprezentują interesy oraz prawa ludzi pracy, są szkołą obywatelskiej aktywności i zaangażowania w budowie społeczeństwa socjalistycznego”.

skrajnym uniformizmem i centralizacją ośrodków dyspozycji. W swej kulminacyjnej formie oznaczał on wszechwładzę aparatu partyjno-państwowego, któremu podporządkowana została zaplanowana odgórnie sieć organizacji masowych, pozbawionych istotnej samodzielności. Związki zawodowe nie uległy wprawdzie w tym systemie likwidacji, zostały jednak wtłoczone w jednolity schemat organizacyjny i sprowadzone do roli transmisyjnej, polegającej na przekazywaniu z jednej strony obowiązujących dyrektyw działania, a z drugiej – dezyderatów, bez realnej gwarancji ich respektowania. Aktywność związków zawodowych sprowadzała się w tych okolicznościach do rytuału działań pozornych, do których należało również w znacznej mierze zawieranie układów zbiorowych pracy, pozbawionych w istocie cech aktu dwustronnego. Do nadużyć charakteru ruchu związkowego przyczyniało się obciążenie go funkcjami administracyjnymi m.in. inspekcji pracy, ubezpieczeń społecznych. Masowa przynależność pracowników do związków zawodowych wynikała stąd, że połączone z nią były pewne korzyści związane ze świadczeniem usług na rzecz pracowników i ich rodzin w zakresie pomocy materialnej, potrzeb socjalnych, oświatowych i kulturalnych z wydzielonych funduszy państwowych i własnych środków związkowych. W tym stanie rzeczy organizacje związkowe na czele z Centralną Radą Związków Zawodowych stawały się organiczną częścią aparatu władzy, przecząc swoim podstawowym funkcjom. Pracownicy zostali w ten sposób pozbawieni zorganizowanych form reprezentacji i obrony ich interesów, co zwiększało ich zależność od aparatu władzy i stawiało w upośledzonej pozycji, wbrew oficjalnej ideologii uznającej ich za przedstawicieli klasy panującej⁵⁴. Impulsem do odbudowy niezależnego ruchu zawodowego stały się protesty robotnicze z sierpnia 1980 r. i zawarte w ich wyniku porozumienia⁵⁵, a następnie, po dramatycznym regresie późniejszych lat, zmiany ustrojowe zapoczątkowane w 1989 r. W ich wyniku powstały ostatecznie prawne i polityczne przesłanki dla wolności zrzeszania się w związki zawodowe.

Bibliografia

Baran K., *Zbiorowe prawo pracy*, Kraków 2002.

Georgica P. J., *Ruchy i organizacje społeczne, ich formy uczestnictwa w życiu politycznym*, [w:] *Nauka o polityce*, red. A. Bodnar, Warszawa 1988.

Jończyk J., *Zbiorowe prawo pracy*, Wrocław 1983.

Krzekotowska K., *Problemy ruchu zawodowego we współczesnym świecie*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 1988, nr 2.

⁵⁴ W. Szubert, *Refleksje...*, s.10.

⁵⁵ Tekst protokołu porozumienia zawartego przez Komisję Rządową i Międzyzakładowy Komitet Strajkowy w dniu 31 sierpnia 1980 r. w Stoczni Gdańskiej opublikowany został w: „Życie Warszawy” z 2 września 1980 r.

- Kulesza W. T., *Ideologie naszych czasów*, Warszawa 1996.
- Langer T., *Podstawowe uprawnienia polityczne obywateli PRL*, [w:] *Prawa i obowiązki obywatelskie w Polsce i świecie*, red. M. Szczepaniak, Warszawa 1974.
- Lenin W. I., *O zadaniach związków zawodowych*, [w:] *Dzieła*, t. 28, Warszawa 1954.
- Lenin W. I., *O zadaniach związków zawodowych i o błędach Trockiego*, [w:] *Dzieła wszystkie*, t. 32, Warszawa 1986.
- Lenin W. I., *O związkach zawodowych*, Warszawa 1982.
- Lenin W. I., *Projekt tezy o roli i zadaniach związków zawodowych w warunkach nowej polityki ekonomicznej*, [w:] *Dzieła wszystkie*, t. 42, Warszawa 1970.
- Masewicz W., *Ustawa o związkach zawodowych. Ustawa o rozwiązywaniu sporów zbiorowych*, Warszawa 1998.
- Morawski W., *Stosunki pracy w Polsce a wzory zewnętrzne*, [w:] *Zbiorowe stosunki pracy w Polsce w perspektywie integracji europejskiej*, red. W. Kozek, Warszawa 1997.
- Olszewski H., Zmierczak M., *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Poznań 1994.
- Romul J., *Prawo zrzeszania się*, [w:] *Podstawowe prawa i obowiązki obywateli PRL*, red. A. Łopatka, Warszawa 1971.
- Rocznik Statystyczny*, Warszawa 1976.
- Rozmarny S., *Polskie prawo państwowe*, Warszawa 1951.
- Salwa Z., *Prawno-ustrojowa pozycja związków zawodowych*, [w:] *Podstawy prawne działalności związków zawodowych*, red. J. Czmuta, Warszawa 1984.
- Siemieński F., *Podstawowe wolności, prawa i obowiązki obywateli PRL*, Warszawa 1979.
- Sokorski W., *Sprawy ruchu zawodowego*, Warszawa 1947.
- Sylwestrzak A., *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Warszawa 2002.
- Szubert W., *Refleksje nad modelami prawa pracy*, „Państwo i Prawo” 1989, nr 10.
- Szubert W., *Spółeczno-prawne problemy związków zawodowych*, „Państwo i Prawo” 1980, nr 9.
- Tuleja P., *Normatywna treść praw jednostki w ustawach konstytucyjnych RP*, Warszawa 1997.
- Widera W., *„Stare” związki zawodowe*, [w:] *Zmierzch socjalizmu państwowego. Szkice z socjologii ekonomicznej*, red. W. Morawski, Warszawa 1994.
- Widera W., *Związek zawodowy jako niezależny podmiot w stosunkach przemysłowych: redefinicja „niezależności” w systemie postkomunistycznym*, [w:] *Zbiorowe stosunki pracy w Polsce w perspektywie integracji europejskiej*, red. W. Kozek, Warszawa 1997.
- Wojtkowiak D., *Konstytucyjne wolności obywateli*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1970, z. 3.
- Wrątny W., *Związki zawodowe. Znaczenie w życiu politycznym i społeczno-gospodarczym*, [w:] *Związki zawodowe a niezwiązkowe przedstawicielstwa pracownicze w gospodarce posttransformacyjnej*, red. J. Wrątny, M. Bednarski, Warszawa 2010.
- Zakrzewski W., *Podstawowe wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela*, [w:] *Polskie prawo konstytucyjne*, red. W. Skrzydło, Lublin 2004.